ESİR DÜŞEN ONBİNLERİN İZİ

birya'dan
rsika'ya,
sır'dan
rma'ya

DE...

1. Dünya Savaşı'nda silah altına alınan üç milyona yakın Osmanlı askeri, acıyı, yokluğu, kan ve ölümü gördü. Allahuekber Dağları'nda donanları, Sina Çölleri'nde kavrulanları, Çanakkale'de toprağa düşenleri gördü. Cepheye koşanların 200 binden fazlası esareti yaşadı, vatan ve aile hasreti çekti. Onlar kayıp bir kuşağın en talihsiz çocuklarıydı.
Cem Fakir 3 kıta, 9 ülke, 34 şehirde, yaşarken unutulan onbinlerin izini sürdü.

29 Nisan 1918'de Irak'ın Tuzhurmatu bölgesinde İngilizlere esir düşen Türk askerleri.

Onlar için artık savaş bitti... Esaret yolculuğu başladı.

Imperial War Museum arşivi

9 Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçiren İngilizler, yüzlerce Türk askerini esir aldı.

KORSİKA VE MARSİLYA

Fransızlar, Türk esirlerin büyük bölümünü, Mayıs 1916'da Korsika'dan alarak Fransa içlerindeki kamplara dağıttılar. Esirler Kıta Avrupası'na Marsilya limanında ayak basmıştı. Bu liman aynı zamanda Şubat 1915'te Çanakkale'ye gönderilen Fransız askerlerinin ülkelerine veda ettikleri yerdi. Limanı gören bir noktada savaşta ölen Fransızlar için bir anıt var. Esirlerin adı ise hiçbir yerde anılmıyor.

İspanya hududu yakınındaki Beziers, Türk esirlerin tutulduğu başlıca bölgeydi. 1916'da 645 Türk esirinin kaldığı bina, bugün müze olarak hizmet veriyor. Beziers'ye getirilen esirlerden ikisinin kampa getirildikten kısa süre sonra veremden öldüklerini biliyorduk. Ne yazık ki bu iki askerin mezarının nerede olduğuna dair bir ipucu bulamadık.

Beziers'den sonraki durağımız Paris'ti. Karşımda Çanakkale'de esir alınan büyük dedesi Çalık Hüseyin'in hikayesinin peşine düşen Vincent vardı. Çalık Hüseyin, Fransa'daki esaret günlerinde, Bernadette Daigny adlı, evli ama eşinden ayrı yaşayan bir Fransız kadınla aşk yaşamış ve ondan bir oğlu olmuştu. Çevresinin tepkisinden çekinen Bernadette, çocuğu resmen evli gözüktüğü kişinin nüfusuna kaydettirmiş, ama ismine "Hüseyin"i eklemeyi ihmal etmemişti. Fransa'da dört kuşaktan bu yana gelen "Hüseyin"lerin hikayesi böyle başlamış. Vincent, dedesinin izinden giderek yıllar önce Türkiye'ye gelmiş ve İzmir'in Tire ilçesinde akrabalarını bulmuş. En büyük övüncü, şahitliğini yaptığı kuzeninin nikah defterine "Çalık Hüseyin" ismiyle imza atmasıydı.

SEYDİ BEŞİR MAHKUMLARI

İngilizler, 1. Dünya Savaşı'nda aldıkları 135 binden fazla Osmanlı esirinin büyük bölümünü Mısır'daki kamplara götürmüştü. Çöl sıcağının ne olduğunu anlamak için Ağustos'ta Mısır'ın yolunu tuttuk. Ramazan'dı ve ülke karışıktı. Kahire'ye indiğimiz gün, devrik lider Hüsnü Mübarek'in duruşması vardı. Aynı günlerde İsrail, sınırdaki beş Mısır askerini öldürmüştü. Şehir gergindi. Amacımız, yüz yıl öncesinden izler bulmaktı. Akreditasyonumuzu yaptırdıktan sonra işe koyulduk. Çekim izin belgemiz, yanımızdaki Bakanlık görevlisiydi. O mesaiyi kaçta bitirirse, iznimiz o kadardı. Kahire'de esirlerin tutulduğu binalar günümüze ulaşmamıştı. Seydi Beşir Kampı'nın bulunduğu İskenderiye'ye geçtik. Ancak orada da iz kalmamıştı. Karışık mahallelerin arasında kaybolan Türk Şehitliği'ni bulmakta oldukça zorlandık.

İskenderiye'nin ardından günü birlik İsmailiye'deyiz. Türk birliklerinin Süveyş Kanalı'nı aşmaya çalıştıkları nokta burasıydı. Ancak kanalda çekim yapmak yasaktı. Sorunu doğuya özgü yöntemlerle hallettikten sonra, Timsah Gölü bölgesinden kanalı görüntüledik. İsmailiye'de, kanalı savunurken hayatını kaybeden İngiliz askerlerinin defnedildiği bir mezarlık ve anıt var. Ne yazık ki büyük fedakarlıklarla Sina Çölü'nü aşıp, 1. Kanal Harekatı'nda şehit düşen Türk askerlerini hatırlatacak bir ize rastlamadık.

AKDENİZ'İN ESARET ADALARI

Akdeniz'in ortasındaki Malta adası, savaş sonrası siyasi sürgünlerle Osmanlıların gündemine gelmişti. Ancak savaş yıllarında da Malta'da Türk esirleri kalıyordu. Valetta Limanı'nın çevresinde kamplar oluşturan İngilizler, esirleri Verdala Kışlası'nda tutuyordu. Esirlerin kaldığı binalar, bugün yerleşim bölgesi. Malta'da Türk izlerini taşıyan bir başka yer ise 1565'teki kuşatmada hayatını kaybeden askerler için yapılan Marsa'daki şehitlik. 1. Dünya Savaşı'nda şehitliği ziyaret eden Türk esirlerinin yaptıkları anıt, günümüze dek ayakta kalmayı başarmış.

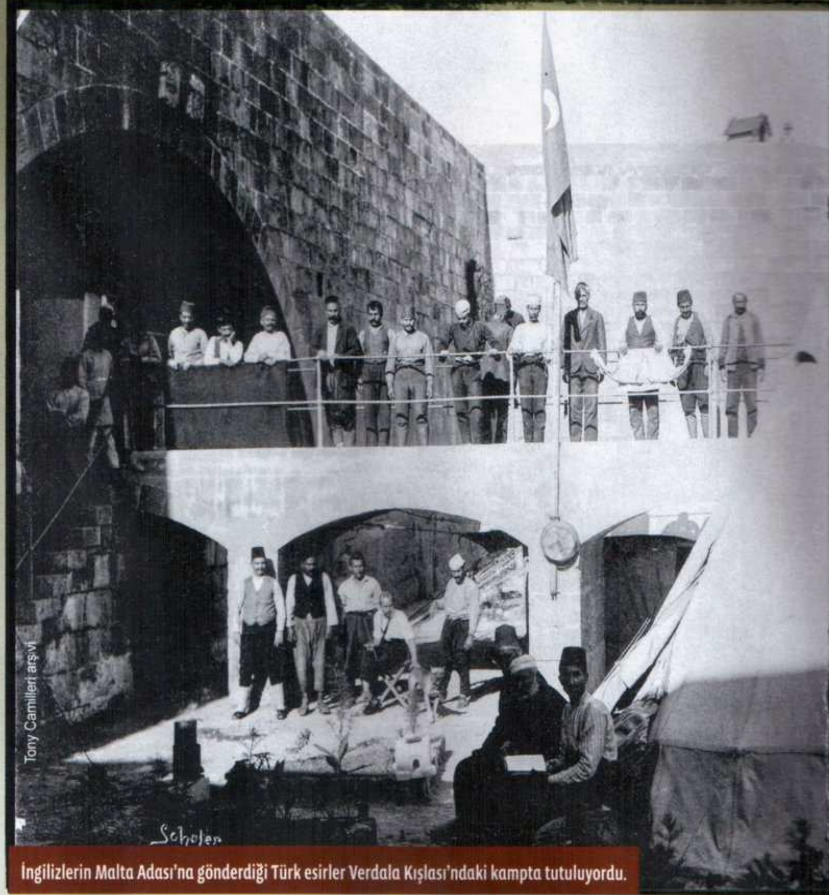
İngilizlerin Türk savaş esirlerini gönderdiği bir diğer ada Kıbrıs'tı. Esirler, Shakespeare'in tragedyasına da konu olan Magosa'daki Othello Burnu'nda Kıbrıs topraklarına ayak basmıştı. Esirlerin tutulduğu Karakol bölgesinde bugün ▶

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin yerleşkesi var. Namık Kemal Lisesi'nin arka tarafındaysa, kampta ölen askerlerin defnedildiği mezarlık bulunuyor.

TESADÜFEN BULUNAN ŞEHİTLİK

Hindistan, binlerce Türk savaş esirinin çileli esaret hayatına tanık olmuştu. Kamplardan biri Rajastan eyaletindeki Sümerpur kasabasındaydı. Sümerpur, fakir ve pek temiz olmayan bir kasabaydı. Kampta hayatını kaybeden esirlerin defnedildiği bir mezarlık vardı. Aynı yolu geri dönüp Delhi'ye uçtuk. Bu kez diğer kamp bölgesi Bellary'ye gitmek için Bangalore'a uçacaktık. Bellary ile Bangalore arası, Hindistan şartlarında 5-6 saat yolculuk demekti. Bellary'de esirlerin tutulduğu binalar bugün Sağlık Enstitüsü tarafından kullanılıyor. Bellary'de bizi kasabadaki şehitliğin bakımından sorumlu aile karşıladı. Ailenin en yaşlı üyesi 105 yaşındaki Şeyh Hacı Adem, o günlerden hayatta kalan tek tanık. Şehitliği, büyükelçiliğe haber veren de bu yaşlı adam.

Ardından Bangkok'a uçtuk. Myanmar'a gazeteci kimliğiyle girmek zorun yaratacağından turist sıfatıyla Yangon'a geldik. Eski adıyla Burma, şimdiki adıyla Myanmar, geçen yıla kadar askerî cunta tarafından yönetiliyordu. Ülkede internet çok ağırdı ve yurtdışı telefonlar pek düşmüyordu. Öyle ki Van'daki depremden bir gün sonra haberdar olmuştuk. Yangon'dan kuzeye doğru çıkarak Pyay'a vardık. Muson mevsiminin son günleriydi ve yağmura yakalandık. Ertesi sabah İrrawady Nehri'ni geçerek, Thayetmyo'ya ulaştık. Bir asır önce Türk savaş esirleri, Yangon-Thayet yolculuğunun tamamını tekneyle yapmıştı. Thayetmyo Kampı'nda ölen esirlerin mezarları hâlâ duruyor. Ancak mezarlığın bulunduğu bölgede köylüler fasulye yetiştiriyor. Mezarlar daha ne kadar sağlam kalır bilinmez (Bkz. *NTV Tarih*, sayı: 26, sayfa: 16, Faruk Budak). Sonra Bagan üzerinden Meiktila'ya doğru yola çıktık. Bozuk yollar nedeniyle yolculuk 10 saat sürdü. Meiktila'daki esir mezarları, Burmalı askerler tarafından kırılmış. Mezar taşlarından 192 tanesi bölgedeki bir cami avlusunda duruyor. Hepsinin üzerinde isim ve tarih var. Ancak iyi korunmayan mezar taşlarının bir bölümü parçalanmış.

İngilizlerin Malta Adası'na gönderdiği Türk esirler Verdala Kışlası'ndaki kampta tutuluyordu.

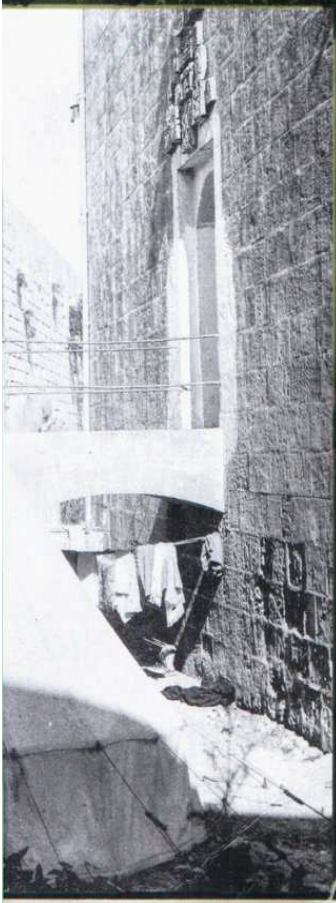
Ülkenin en kuzeyine kadar çıktık. Mandalay yakınlarındaki Pyin oo Lwin, İngilizlerin sıcak iklimden kaçmak için kullandıkları bir yermiş. İngiliz koloni binalarının bir kısmı bugün otel. İngiliz komutanı Albay May, Pyin oo Lwin'de çok büyük bir botanik bahçesi yaptırmış ve inşaatta Türk savaş esirleri de çalıştırılmış. Botanik bahçesini gezerken aklıma Kwai Köprüsü filmi geldi. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonlara esir düşen ve Burma'da tutulan İngilizler için bir film yapılmıştı. Bizim esirlerimiz için botanik bahçesinde bir tabela bile yok.

SİBİRYA YOLUNDA...

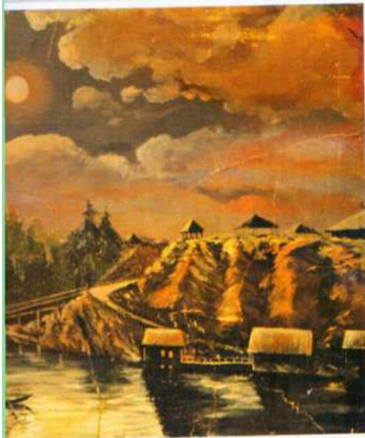
Hava sıcaklığının 35 derece civarında olduğu Hindistan ve Burma'dan birkaç hafta sonra Kasım ortasında Rusya'ya uçtuk. Moskova'dan Varnavin'e doğru yola çıktık. Savaş yıllarında Türk esirleri Moskova-Varnavin arasındaki 600 kilometrelik yolu atlı kızaklarla geçmişti. Kış koşullarına uygun giysilerimiz olmasına rağmen yolculuk sırasında bir yandan titriyor, bir yandan da 97 sene önce buralarda yola düşen esirlerimizi düşünüyorduk. Varnavin, Vetluga Irmağı kıyısında küçük bir kasabaydı. Ruslara esir düşen ve Varnavin'e götürülen Teğmen Mehmet Arif Ölçen'in Vetluga Irmağı kitabı yol rehberimizdi. Kar altındaki Varnavin adeta bir kartpostalı andırıyordu. Irmak donmuştu, sokaklarda çok az insan vardı.

İlk önce kasaba girişindeki kiliseye gittik. Mehmet Arif Bey'in hatıratında anlattığına göre esirlerden Binbaşı Hakkı Bey, Teğmen Gani Bey ve Teğmen Ali Sami Bey Varnavin'de ölmüşler ve kilise bahçesine defnedilmişlerdi. Bugün kilisenin bahçesinde bu mezarlardan hiçbir iz yok. Mehmet Arif Bey ve Yüzbaşı Hilmi Bey, esaret günleri-

i resim yaparak geçirmişler. Yüzbaşı Hilmi Bey'in yaptığı tablolardan biri ugün kasaba müzesinde duruyor. Esir 'ürk ressamlarının tablolarından bir iğeri ise kasabanın en yaşlılarından 'ladimir Aleksandreyeviç'in evinde ulunuyor. 100 yaşına merdiven dayamış lan Aleksandreyeviç'in çocukluğuna

:uslara esir düşen Yüzbaşı Hilmi Bey'in fırçasından 'etluga Irmağı kıyısındaki Varnavin kasabası.

dair anılarında Türk esirleri de var. Bu arada, esirlerin kaldıkları evlerden biri ve cezaevi olarak kullanılan bir binayı da gezme fırsatını bulduk. Hava çok soğuktu ve kar yağıyordu. Varnavin'den sonra, ırmakla aynı adı taşıyan Vetluga kasabasına gittik. Ruslara esir düşen Yedek Subay Faik Tonguç ve 20 silah arkadaşı Ekim 1916'da Vetluga'ya getirilmişti. Faik Bey'in anılarına göre kasabaya kendilerinden önce gelen 70 kadar Türk esir daha vardı. Ahmet Şükrü, Mehmet Asaf, İbrahim Ethem ve diğerleri... Esirler "Domçirkina"da Çirkina Efendi'den kiralanan evlerde kalıyordu. Bu evlerden birini gezme şansımız oldu.

VETLUGA'NIN ARDINDAN

Sibirya'nın ortasındaki Krasnoyarsk'a doğru yola çıktık. Günümüzde Moskova'ya trenle üç günlük mesafede olan Krasnoyarsk'a ulaşmak, savaş yıllarında haftalar sürüyordu. Esirlerin büyük bölümü kampa ulaşamadan yaşamını yitiriyordu. Küçük bir kompartımanda yaptığımız seyahat sinir bozucuydu. 60 saatlik yolculuğun ardından Krasnoyarsk'a vardık. Kuru bir hava, gündüz eksi 10 derece. Rehberimiz Doğu cephesinde esir düşen Halil Ataman'ın anılarıydı. Krasnoyarsk'ta esirlerin tutulduğu binalar bugün de askerî kışla olarak kullanılıyor. Herhangi bir iznimiz olmamasına rağmen heyecanla kışlaya daldık. Yarım saat elimizi kolumuzu sallaya sallaya çekim yaptık ve birden kamp komutanını karşımızda bulduk. Sorunu rehberimizin cevvalliği sayesinde bertaraf ettik ve arkamıza bile bakmadan bölgeden uzaklaştık. Nasıl tutuklanmadık hâlâ şaşıyorum.

Krasnoyarsk kampında özellikle savaşın ilk yıllarında hastalık sonucu binlerce asker hayatını kaybetmişti. Bunların arasında Türk esirler de vardı. Kampa yakınındaki mezarlıkta askerlerin defnedildiği bir bölüm bulunuyor. Türk esirlerin mezarları savaştan sonraki yıllarda tahrip edilmiş. Krasnoyarsk'ta hayatını kaybeden Türk askerlerin anısını yaşatan tek şey, kampta ölen askerler için yaptırılan anıt. Ancak anıtın bir yüzünde bulunan Osmanlıca yazı silinmeye yüz tutmuş.

Krasnoyarsk'tan önce Moskova'ya, sonra Bakü'ye uçtuk. Amacımız binlerce Türk esirinin kaldığı Nargin Adası'na gitmekti. Ancak yerleşimin olmadığı adaya çıkmak yasaktı. Örtülü ve biraz da tehlikeli bir operasyon yürüterek ayarladığımız bir tekneyle adaya çıktık. Nargin Adası'nda bir denizfeneri, yıkılmaya yüz tutmuş barakalar ve ondan fazla gemi enkazı bulunuyordu. Bazı bölgelerde kemiklere rastlamak da mümkündü.

SARIKAMIŞ'TA ZAMAN DONMASI

Aralık 2011'de, yani Sarıkamış Harekatı'ndan tam 97 yıl sonra Erzurum'dan Sarıkamış'a doğru yola çıktık. Sarıkamış, 1. Dünya Savaşı'ndan önceki 40 yıl boyunca Çarlık Rusyası'nın işgalinde kalmıştı. Ruslardan kalma bazı binalar bugün hâlâ ayakta. Esir sevkiyatları için kullanılan tren istasyonunu geçtikten sonra tepelere doğru tırmanmaya başladık. Yarım metre kar vardı. Binlerce askere mezar olan Allahuekber Dağları karşımızdaydı. Birkaç saatlik yürüyüş ayaklarımızın donmasına yetmişti. Oysa harekata katılan askerler bu dağlarda üç hafta boyunca yürümüştü. Sarıkamış'tan geri dönerken suskunlaşmıştık. 1914'ün kayıp kuşağının nasıl bir bedel ödediğini bir defa daha beynimize ve yüreğimize kazıdık. Sıra artık bunları anlatmaya, paylaşmaya gelmişti.

BELGESEL BU YIL GÖSTERİMDE
1. Dünya Savaşı'ndaki Türk savaş esirlerinin izini süren "Esaret Günlüğü" belgeselinin yapımını TMC Film Müzik Üretim ve Paz. AŞ, yapımcılığını Mustafa Karahan üstleniyor. Cem Fakir ve Ömer Denizer'den oluşan ekip, bugüne kadar 9 ülke ve 34 şehirde çekim yaptı. 13 bölümden oluşan belgesel, Yunanistan, Romanya, Man Adası ve Kanada'da yapılacak çekimlerle Mart 2012'de tamamlanacak. tmc@esaretgunlugu.com

HİNDİSTAN / BURMA

Esir sayısı: 25-30 bin
Kamp sayısı: 10
Kamp yerleri
Hindistan: Sümerpur, Bellary, Belgaum, Ahmednagar, Kalküta, Kataphar/ Burma: Yangon, Thayetmyo, Meiktila, Schwebo
Esir düşülen cephe: Irak
Ölüm: Hindistan: 800 / Burma: 1200
Şehitlik Hindistan: Bellary, Sümerpur
Burma: Thayetmyo, Meiktila

Telörgü hastalığının pençesinde

Hindistan ve Burma'daki dayanılmaz sıcak ve yağmurlar, Anadolu askerini perişan etti. Hayatta kalanlar ancak 1920'de geri dönebildi.

İngilizler, Irak cephesinden aldıkları Türk esirlerini Hindistan ve Burma gibi sömürgelerine gönderdi. Esirler bir süre Irak'taki geçici kamplarda tutuluyor, daha sonra Umman Denizi üzerinden Hindistan'a götürülüyordu. Esir subayların kampın içinde gezinmelerine ve zaman zaman da şehre çıkıp dolaşmalarına izin veriliyordu. Esirlerin en çok şikayet ettiği konu haberleşmeydi. Birçoğu ailelerinden haber alamıyordu. Esirler, içinde bulundukları iklimi de çekilmez buluyorlardı. Çoğu ya sıcaktan şikayet ediyordu ya nemden ya da yağmurdan… Hindistan'daki kamplarda yüzlerce savaş esiri hayatını kaybetti. Her biri törenle defnediliyor, mezarlarının başına, adları ve esaret numaralarını belirten levhalar dikiliyordu.

İngilizlerin Burma'ya gönderdiği esirler, Karaçi ve Kalküta üzerinden önce Yangon'a götürülüyor, daha sonra Irrawady Nehri üzerinden kamplara taşınıyordu. Burma'daki esirleri de en çok zorlayan şey iklimdi. Sıcaklık dayanılmazdı ve muson mevsiminde bölge çok yağmur alıyordu. Kamplarda sıtma hastalığı yaygındı.

Thayetmyo'daki şehitlikte bulunan mezar taşlarından biri (üstte). Basra'da İngilizlere esir düşen Türk askerlerinin büyük bölümü Hindistan ve Burma'ya götürüldü (altta).

Esirlerin ruh hali de kötüydü. Uzun süre esir kamplarında kalanlarda görülen ve "Telörgü hastalığı" adı verilen psikolojik rahatsızlık Türk esirleri de etkilemişti. Burma'daki koşullara uyum sağlayamayan yüzlerce Türk esiri kamplarda hayatını kaybetti. Hindistan ve Burma'daki kamplarda kalan Türk askerleri, ailelerine kavuşmak için 1920'li yıllara kadar beklemek zorunda kaldı.

Imperial War Museum koleksiyonu

MISIR

Esir sayısı: 100 binden fazla
Kamp sayısı: 8
Kamp yerleri: Seydi Beşir, Ras el Tin, Heliopolis, Maadi, Abbasiye, Kahire Kalesi, Bilbeis, Kahire Kızılay Hastanesi
Esir düşülen cephe: Çanakkale, Süveyş Kanalı, Filistin, Irak, Yemen
Ölüm: 10 bin civarı
Şehitlik: Kahire ve İskenderiye

5 bin esirin mezarı dahi yok

En çok Osmanlı savaş esiri Mısır'daki kamplarda tutuldu. Sayıları 100 bini geçen bu esirlerin 10 bini vatanlarına hiç dönemedi.

Cengiz Kahraman koleksiyonu

İngilizler, 1. Dünya Savaşı'nda esir aldıkları Türk askerlerinin çoğunu Mısır'daki kamplara götürdüler. Esirler ya çöl güneşi altında yürütülüyor ya da trenlerle kamplara taşınıyordu. Kamplara gelir gelmez geniş bir avluya alınıyor, üniformaları çıkartıldıktan sonra dezenfekte ediliyorlardı.

Esirlerin 15 günde bir mektup yazma hakkı vardı ve tabii mektuplar sansürden geçiyordu. Çoğuna ya hiç mektup gelmiyor veya çok az geliyordu. Mısır'daki kamplarda uzun yıllar kalan Türk savaş esirleri, günlerini sosyal ve kültürel faaliyetlerle geçirdiler. Kamplarda millî günler ve dinî bayramlar hep birlikte coşkuyla kutlanıyordu. Ayrıca bazı esirler mandolin, ud ve tambur gibi müzik aletleri yapmış, musiki cemiyeti kurmuşlardı.

Kamplarda zaman geçirmek için yapılan faaliyetlerden biri de spordu. Esirlerin başlıca eğlencesi güreşti. Başlangıçta pek ilgi görmese de zaman içinde İngilizlerden örnek alarak oynanmaya başlanan futbol da, yapılan sporlar arasına katılmıştı.

Türk savaş esirleri arasında dizanteri, verem, sıtma, trahom gibi hastalıklar yaygındı. Ancak bu hastalıklardan biri, çok sayıda esirin hayatına mal oldu. Diğer kamplarda pek görülmeyen bu hastalığın adı "Pellagra"ydı. B3 vitamini eksikliğinden kaynaklanan bu hastalık sonucu 4 bine yakın esir hayatını kaybetti.

Mısır'a gönderilen 100 binden fazla Türk esirinden bir bölümü ailelerine kavuşamadı. İngiliz kaynaklarına göre esirlerden 10 bini savaşta aldıkları yaralar veya kampta geçirdikleri hastalıklar sonucu hayatını kaybetti. Bu askerler için Kahire ve İskenderiye'de iki şehitlik bulunuyor. Bu şehitliklerde 5000 asker yatıyor. Esarette ölen geri kalan askerlerin mezarlarını ise bugün maalesef bilmiyoruz.

Yücel Yanıkdağ arşivi

Pellagra hastalığına yakalanan bir esir (üstte). İskenderiye'nin Seydi Beşir semtindeki şehitlik (altta). Mısır'daki kamplarda Türk askerleri (solda).

RUSYA

Esir sayısı: 65-70 bin
Kamp sayısı: 50'den fazla
Kamp yerleri: Vetluga, Varnavin, Omsk, Krasnoyarsk, İrkutsk, Vladivostok
Esir düşülen cephe: Sarıkamış, Doğu Cephesi, Galiçya, Romanya
Ölüm: 14 bin (yaklaşık)
Şehitlik: Yok. Krasnoyarsk'ta bir anıt var.

Sibirya'da ölüm: Her beş askerden biri

Önce kilometrelerce yürütüldüler, sonra vagonların içine tıkıştırıldılar; orada günlerce unutuldular. Sibirya'daki kamplarda soğuk, tifüs ve kolera vardı.

Osmanlı Ordusu, 1. Dünya Savaşı boyunca Doğu Anadolu, Galiçya ve Romanya cephelerinde 65 bin civarında askerini esir verdi.

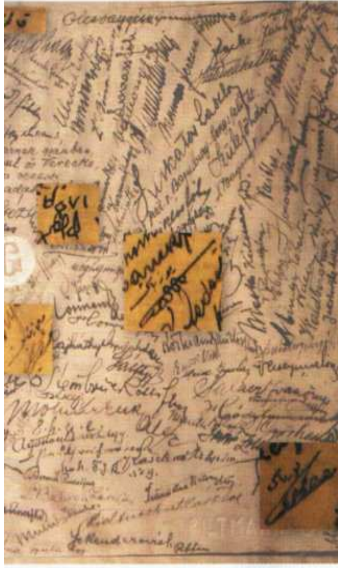
Esirler önce Rus hatlarının gerilerine kadar yürütülüyor, daha sonra trenlerle Avrupa Rusyası ve Sibirya'daki kamplara gönderiliyordu. Rusların "tepluşki" adını verdikleri vagonların her biri kapasitelerinin iki katı dolduruluyordu. Aylar süren sevkiyatlar adeta ölüme yolculuktu. 1915 kışında 800 esirden sadece 200'ü Priamur'daki kampa ulaşabilmişti. Bir başka acı olay da, kapıları ve pencereleri kapatılan iki tepluşkinin Samara'da bir ray hattında unutulmasıydı. İçlerinde erzak olduğu sanılıyordu ancak günler sonra kapılar açıldığında içlerinde insan olduğu anlaşıldı. İçerdeki 68 Osmanlı esirinden ancak 8'i kurtulabilmişti.

Esirlerin çilesi kamplara varınca da bitmiyordu. Sibirya'da en büyük sorunlardan biri yiyecekti. Birçok şehirde karne sistemine geçilmişti. Kamplardaki aşırı kalabalık ve sağlıksız ortam hastalıklara yol açıyordu ve bu nedenle binlerce esir hayatını kaybetmişti.

Rusya'daki Türk esirlerin bir kısmı bölgedeki Türk ve Müslüman halkın yardımıyla firar etti. Fakat esas dönüş, Bolşevik Devrimi'nden sonra imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla başladı. Türk savaş esirlerinin bir kısmı Avrupa üzerinden, bir kısmı Vladivostok üzerinden uzun ve çileli yolculuklardan sonra memleketlerine kavuşabildi.

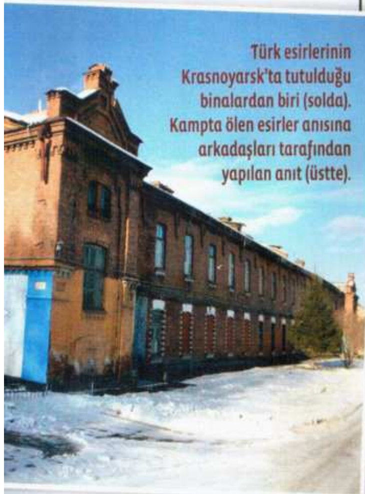

Yenilgi, esaret ve soğuk... Sibirya'nın İrkutsk bölgesindeki Türk esirleri.

Krasnoyarsk'taki askerlerin esaret günlerinde imzaladıkları plakada Topçu binbaşı Ahmed Hamdi, Miralay Hakkı, Yüzbaşı Cemaleddin, Yüzbaşı Mustafa, Piyade Binbaşı Mehmed Muammer gibi 13 Türk subayın imzası da seçiliyor.

Türk esirlerinin Krasnoyarsk'ta tutulduğu binalardan biri (solda). Kampta ölen esirler anısına arkadaşları tarafından yapılan anıt (üstte).

AZERBAYCAN

Esir sayısı: 3-6 bin
Kamp sayısı: 1
Kamp yerleri: Nargin Adası
Esir düşülen cephe: Sarıkamış, Doğu Cephesi
Ölüm: Bilinmiyor
Şehitlik: Yok.

Yeryüzündeki cehennem: Nargin Adası

Doğu cephesinde Ruslara esir düşenler önce Nargin Adası'na getirildi. Günlerce su içemeyen esirler, buraya 'Cehennem Adası' adını vermişlerdi.

Ruslara esir düşen Türk askerleri, sürekli kalacakları esir kamplarına götürülmeden önce, toplama kamplarında tutuldu. Bunların en bilineni, Hazar Denizi'nde, Bakü'nün birkaç kilometre açığındaki Nargin Adası'ydı. Sarıkamış'tan, Doğu Anadolu'dan Bakü'ye kadar trenle getirilen esirler, 1915 yazından itibaren teknelerle bu adaya taşındı.

Nargin'deki kampta Alman, Avusturyalı, Macar ve Bulgar esirler de vardı ancak en kalabalık grubu Türkler oluşturuyordu. Hiçbir su kaynağı ve bitki örtüsü olmayan adaya "Yılan Adası" adı verilmişti. Çileli ve mahrumiyet içindeki esaret günlerinde Türk esirlerin, Nargin'e taktıkları isim ise "Cehennem Adası"ydı.

Tahtadan yapılan esir barakaları köhne binalardı ve haşaratla dolu, pis yerlerdi. Esirlerin çoğu saman şiltelerde, kuru tahta üzerinde ya da yerde uyuyordu. Balık istifi barakalarda son derece sağlıksız koşullarda kalan esirler arasında bulaşıcı hastalıklar yaygındı ve kampta ölüm oranı yüksekti.

Savaş sırasında Türk esirlerinin ilk istasyonu olan Nargin, esir kafilelerinin artması sonucu zaman zaman boşaltılıyordu. Esirler, Nargin Adası'ndan alınarak Rusya'daki diğer kamplara gönderiliyordu. 1920 yılının Eylül ayına kadar esir kampı olarak kullanılan Nargin, Osmanlı birliklerinin 15 Eylül 1920'de Bakü'ye girmesinin ardından kapatılmış ve esirler tahliye edilmişti.

FRANSA

Esir sayısı: 2 bin
Kamp sayısı: 9
Kamp yerleri: Fransa: Beziers, Boujan, Pradelaine, Mas du Ministre, Motte (Montpellier) / Korsika: Bastia, Ortale, Borgo, Casabianda
Esir düşülen cephe: Çanakkale
Ölüm: 4
Şehitlik: Yok.

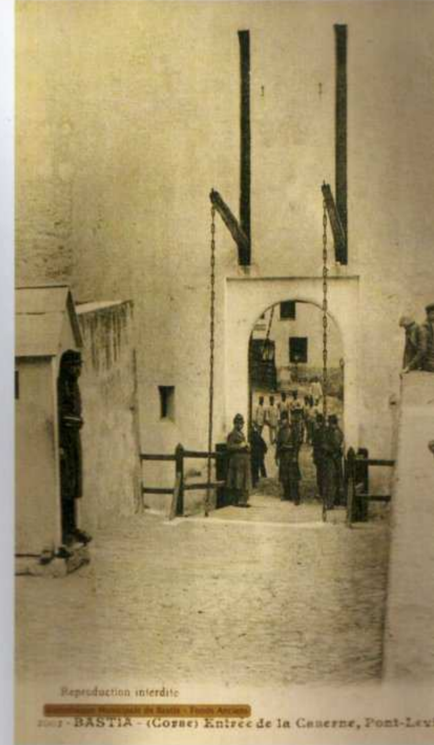
Mondros'tan sonra üç yıl daha esaret

Fransızlar 1918'deki Mondros Bırakışması'ndan sonra Türk esirlerini bırakmadılar. Bunun nedeni, Antep, Urfa ve Maraş'ta Fransızlara karşı mücadeleydi.

Fransızlar, Çanakkale'de esir aldıkları 2 bin civarında Türk askerini Limni Adası'nda birkaç ay tuttuktan sonra gemilerle Fransa'nın güneyindeki Korsika Adası'nda hazırladıkları kamplara götürdüler. Bastia'da kalan bütün subaylar Osmanlı ordusunun üniformasını giyiyordu. Subaylar vakitlerini okuyarak, yabancı dil öğrenerek ve spor yaparak geçiriyorlardı. Fransızlara esir düşen Türk erleriyse adanın daha iç kesimlerinde kurulan şantiyelere götürülmüşlerdi. Fransız hükümeti savaş esirlerini köprü, yol ya da su tesislerinde çalıştırılıyorlardı. Esirler nadiren mektup alıyor, vatanlarından ve ailelerinden bihaber şekilde çalışıyorlardı.

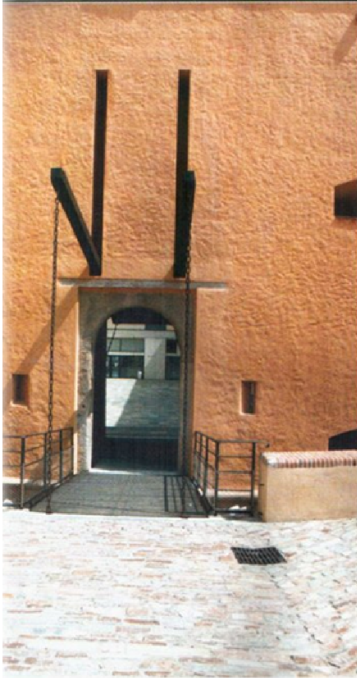
Esirlerin Güney Fransa'da konuşlandırıldığı başlıca bölge Beziers idi. Esirler getirildikten altı ay sonra kampı ziyaret eden Kızılhaç heyetinin raporuna göre, 5 Aralık 1916'da bu kampta, 29 astsubay, 612 er, üç sağlık görevlisi ve bir imam olmak üzere toplam 645 Türk esiri bulunuyordu. Bunlardan 14'ü cephede aldıkları yaralar, üçü ise hastalık nedeniyle çalışamayacak haldeydi.

Fransızlar, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Bırakışması'nın ardından ellerindeki savaş esirlerini serbest bırakmaya başladılar. Ancak o yıllarda özellikle Antep, Urfa ve Maraş'ta Fransızlara karşı yoğunlaşan mücadele nedeniyle esirlerin iadesine ara verildi. Fransa'daki Türk esirleri vatanlarına geri dönebilmek için 1921 yılına kadar beklemek zorunda kaldı.

Fransızların Korsika Adası'na götürdüğü esirlerin çoğu Bastia Kalesi'nde tutuluyordu (üstte). Esir Türk subaylarının kale içinde gezmelerine izin veriliyordu ama şehre inmek yasaktı (altta).

KIBRIS

Esir sayısı: 15-20 bin
Kamp sayısı: 10
Kamp yerleri: Hindistan: Sümerpur, Bellary, Belgaum, Ahmednagar, Kalküta, Kataphar/ Burma: Yangon, Thayetmyo, Meiktila, Schwebo
Esir düşülen cephe: Irak
Ölüm: Bilinmiyor
Şehitlik: Yok.

1915'te esir düştüler, 1922'de dönebildiler

Çanakkale'de esir düşen erler, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde evlerine dönebildi. Esirler, Kıbrıs'ta Karakol Bölgesi'ndeki kampta tutuluyordu.

İngilizlerin, Türk esirleri için kamp yeri olarak seçtikleri bölgelerden biri, Anadolu'nun hemen yanı başındaki Kıbrıs'tı. 1571'de Osmanlı topraklarına katılan Kıbrıs Adası, 93 Harbi'nin (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) ardından 1878'de fiili olarak İngiliz yönetimine geçti. İngilizler, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Kıbrıs'ı ilhak etti ve 1916'nın Eylül ayında adada sıkıyönetim ilan edildi.

26-29 Ekim 1916 tarihlerinde ilk Türk esir kafilesi, Magosa'daki Othello Burnu'nda adaya ayak bastı. Magosa'daki kampa getirilen Türk askerlerinin büyük bölümü, Çanakkale cephesinde esir düşen er ve erbaşlardı. İngilizler, esir aldıkları subayları adaya getirmemişti. Esirlerin kıyafetleri perişan haldeydi, ceket ve pantolonlarının üzerinde esaret numaraları vardı. İngiliz idaresinin kamptaki Türk esirlerine yaklaşımı genellikle savaşın seyriyle doğru orantılıydı. Madenlerde ve kereste yüklenmesi işlerinde çalıştırılan esirlerin, yerel halkla temasları yasaktı; ancak zaman zaman şehre çıkmalarına izin veriliyordu. Kıbrıslı Türkler, ellerinden geldiğince esirlere yardım ettiler. Esirlerin mektupları Magosalı kayıkçılar tarafından Mersin'e kaçırılıyordu. Kıbrıslılar firar eden esirlere de yardım ediyordu.

Kıbrıs'taki kampta hayatını kaybeden 217 Türk savaş esiri, Magosa'daki şehitlikte yatıyor.

Sıtma hastalığı Kıbrıs'ta yaygındı. Kıbrıs Adası'ndaki esir kampından 217 Türk esiri, hastalık nedeniyle öldü veya firar ederken İngilizler tarafından vuruldu. Bugün bu askerler Magosa'daki şehitlikte yatıyor. Kıbrıs'taki kamp, en uzun süreli esaret hayatının yaşandığı kamplardan biriydi. Savaş bittikten sonra da açık kalan kamptaki esirler, vatana dönebilmek için Millî Mücadele'nin sonuna kadar beklemek zorunda kaldı.

Bibliotheque de Bastia